

18
Januari
2019

Van Heilig Ideaal naar een Helleens Koninkrijk:

*Kleftes, Oorlogsvoering en Nationalisme
in de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog van 1821-1832*

R.P.M.J. Ripzaad

Bachelorscriptie Geschiedenis

Begeleider: Hans van der Jagt
Studentnummer: 5707382
Periode: Blok 2, Jaar 3
Aantal woorden: 8267

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting.....	3
Titelblad.....	4
Inleiding.....	5
Hoofdstuk 1: Zomer, Oogst, Oorlog.....	9
1.1: De Kleftes: Een Bescheiden Afkomst.....	9
1.2: Rovers En Dieven Of Heldhaftige Rebellen.....	11
1.3: Armatoloi: Bij De Duivel Te Biecht.....	12
Hoofdstuk 2: De Teerling is geworpen.....	15
2.1: Een Grieks Drama.....	15
2.2: Ypsilanti's Erfenis: De Kleftes In Opstand.....	17
2.3: Het Militaire Succes Van De Kleftes.....	19
Hoofdstuk 3: Zonder Grieken geen Griekenland.....	23
3.1: De Grieks-Orthodoxe Kerk: Beschermer van Identiteit.....	23
3.2: Van Christen Naar Griek: Volksidentiteit En Nationalisme.....	25
3.3: Kleftes: Ongeleide Projectielen In Een Vrij Griekenland.....	27
Conclusie.....	30
Bibliografie.....	33

Samenvatting

De Griekse Onafhankelijkheidsoorlog wordt in de hedendaagse historiografie sterk benaderd vanuit een Europees perspectief, dat alleen de interventie van de Europese grootmachten in het conflict als cruciaal betitelt. Deze zienswijze doet echter geen eer aan de rol van de 'gewone' inwoners van de Peleponnesos, Thessalië en andere gebiedsdelen die tot het huidige Griekenland behoren. Dit Europese perspectief richt zich bovendien vrijwel alleen op de ondernemingen van de philhellenistische Europeanen die van groot belang zouden zijn geweest in zowel het militaire verloop van de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog, de politieke natievorming van het moderne Griekenland en het vormen van de moderne Griekse cultuur op basis van de Oudheid.

In dit werk wordt de rol van de kleftes behandeld; christelijke gewapende actoren die in eerste instantie vooral voor eigen gewin vochten. Deze actoren hadden wellicht een bescheiden afkomst, maar speelden een doorslaggevende rol in de Griekse Onafhankelijkheidsstrijd. De militaire rol van de kleftes wordt geanalyseerd aan de hand van de belangrijke militaire theorieën van Machiavelli en von Clausewitz. Daarnaast wordt de rol van de kleftes in het vormen van een moderne Griekse identiteit onderzocht door nieuwe wetenschappelijke theorieën, gebaseerd op de werken van Alki Kyriakidou-Nestoros en Anna Triandafyllidou.

Van Heilig Ideaal naar een Helleens Koninkrijk:
*Kleftes, Oorlogsvoering en Nationalisme in
de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog van 1821-1832*

R.P.M.J. Ripzaad

Σε γνωρίζω απο την κοψη,
του σπαθιου την τρομερη,
Σε γνωρίζω απο την οψη,
που με βια μετρα τη γη.
Απ' τα κοκαλα βγαλμενη,
των Ελληνων τα ιερα,
Και σαν πρωτα ανδρειωμενη,
χαιρε, ω χαιρε Ελευθερια

Ik herken u aan de snede
van uw zwaard, dat sidd'ren doet
Ik herken u aan uw oogblik
die met kracht de vert' ontmoet
Uit de heilige gebeenten
van de Grieken opgestaan
en als immer zo manhaftig
Bied 'k mijn groet, u Vrijheid aan!

Ymnos is tin Eleftherian ('Hymne voor de Vrijheid')
Eerste vers Griekse Volkslied, Dionysios Solomos, 1823

INLEIDING

Het eerste vers van het Griekse volkslied bevat een aantal interessante woorden, namelijk 'zwaard', 'heilige', 'Griek' en 'Vrijheid'. Het feit dat deze begrippen in het nationale volkslied zijn verwerkt dat in het prille begin van de Onafhankelijkheidsoorlog werd geschreven, insinueert namelijk een aantal dingen.

Ten eerste staat het zwaard symbolisch voor strijd en gevecht. De Grieken hebben volgens Dionysios Solomos, de schrijver van het lied, hun onafhankelijkheid zwaar bevochten. Maar welke actoren hebben precies gevochten en op welke manier gingen zij de strijd aan met het Ottomaanse leger?

Daarnaast schetst hij het beeld van een 'heilige' strijd, waarin christenen op religieus gegronde motieven vochten tegen hun Islamitische onderdrukkers. Maar was religie in een tijd van moderniteit de belangrijkste drijfveer voor onafhankelijkheid en waarom leidde zij pas na bijna 400 jaar Ottomaanse onderdrukking tot een algemene opstand?

Het begrip 'Griek' is een complexe term in het begin van de negentiende eeuw, omdat de moderne Grieken na eeuwen van migraties en invasies weinig meer gemeen hebben met het Helleense ras van Perikles en Plato.¹ Bovendien waren de volkeren die een claim konden leggen op een 'Griekse' identiteit verspreid over Morea, Roemelië, Anatolië en een groot aantal eilanden in de Egeïsche Zee.

Ook 'vrijheid' is een lastig begrip, aangezien er, misschien afgezien van het Byzantijnse Rijk, nooit een verenigde, vrije Griekse staat heeft bestaan. De Grieken hadden voor 1821 meermaals tevergeefs geprobeerd hun aspiraties voor nationale onafhankelijkheid te bekoren, maar konden tot dan toe op weinig steun rekenen.² Pas rond 1821, toen in Europa een duidelijk philhellenistisch sentiment bestond, werd er daadwerkelijk een lobby gestart voor Griekse onafhankelijkheid, dat gebaseerd was op een Europese, bijna religieuze verering voor de antieke Griekse cultuur en de schuld die zij had aan de geboorteplaats van haar wetenschappen en kunsten.³ Een van de thema's die dan ook van groot belang zijn voor dit werk is de vraag of de Grieken bewust een vrijheidsstrijd aanhielden en door wie die uitgevochten werd.

---

¹ W. Allison Philips, *The War of Greek Independence, 1821-1833* (New York, 1897) 2.

² W. Allison Philips, *The War of Greek Independence*, 1.

³ Ibidem, 1-2.

In de bestaande historiografie over de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog is nog steeds een groot sentiment van philhellenisme te vinden. Veel vooraanstaande auteurs, zoals W. Allison Phillips en George Finlay hebben in de negentiende eeuw veel onderzoeken gepubliceerd over het verloop van de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog, maar gebruiken beide een expliciet aanwezig West-Europees perspectief. De rol van het philhellenisme van de Europese notabelen en interventie van de Europese grootmachten, vooral Rusland, Groot-Brittannië en Frankrijk wordt telkens onderstreept en benadrukt. Dit perspectief is geen geheel objectieve benadering van een conflict dat aan de andere kant van Europa met een Aziatische grootmacht werd uitgevochten. Hoewel deze zienswijze tot nuttige inzichten heeft geleid, is het van belang dat deze overkoepelende benadering op macroniveau wordt aangevuld met het conflict op microniveau; hoe verliep de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog en hoe passen de begrippen van de genoemde West-Europese historici zich toe op de situatie van de Grieken die daadwerkelijk gevochten hebben?

De rol van de Europese grootmachten wordt in dit onderzoek niet gemarginaliseerd, maar er wordt wel getracht het conflict op een ander niveau te analyseren. Er wordt namelijk beweerd dat het oude beeld van een haast heilige opstand van de Hellenen niet geheel van toepassing is op de daadwerkelijke situatie waarin de moderne Grieken zich bevonden. Er wordt dan ook getracht een nuancering in het algemene beeld aan te brengen, aangezien de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog geen idealistische strijd is van Leonidas tegen de Perzen of een roemrijke tocht vergelijkbaar met die van Odysseus, zoals door veel philhellenen werd beweerd.⁴

Dit onderzoek richt zich op andere groepen, namelijk de *Kleftes* (Κλεφτες) en de *Armatoloi* (Αρματολοι). Deze gewapende actoren van bescheiden afkomst speelden beide een aanzienlijke rol in het Griekse streven naar onafhankelijkheid. Zij waren cruciaal omdat ze de Europese grootmachten een casus belli gaven; een zaak om te steunen en omdat zij zelf deel uitmaakten van de zwaarste gevechten. Van oudsher waren deze gewapende groepen niet meer dan rovers en lokale milities, maar hun militaire, culturele en morele rol was zeer belangrijk in het bereiken van de Griekse onafhankelijkheid. Toch wordt de precieze rol van deze groepen maar op kleine schaal onderzocht en is er in de bestaande historiografie over de Griekse

---

⁴ Erhart Kästner, *Ölberge, Weinberge: ein Griechenlandbuch*. Vol. 55. Insel Verlag (1985) 1.

onafhankelijkheidsoorlog weinig te vinden over wie de kleftes en armatoloi waren en welke rol deze 'gewone' Grieken speelden in het conflict dat zou leiden tot de Griekse natie. Hoe passen deze simpele rovers, piraten en dorpelingen in het bestaande beeld van de Hellenen die tegen de Ottomanen vochten, waren zij zich bewust van een hoger doel; identiteit en onafhankelijkheid? Op deze vragen is geen makkelijk antwoord te vinden in de bestaande historiografie. Het blijft dan ook onduidelijk welke verhouding tussen identiteit en onafhankelijkheid bestond in de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog en welke rol bovengenoemde actoren hierin speelden. De hoofdvraag in dit werk, die een antwoord dient te bieden op deze vragen luidt als volgt: welke rol speelden de Griekse gewapende actoren, de Kleftes en de Armatoloi, in de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog van 1821-1832?

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van een vernieuwend theoretisch kader, namelijk de interactie tussen religie, nationalisme en oorlogsvoering binnen de Griekse onafhankelijkheidsstrijd. De belangrijkste thema's voor dit werk zijn *oorlogsvoering* en *identiteit*. De Kleftes en Armatoloi lenen zich tot een interessante casus om in het licht van deze dynamische, dialectische ontwikkeling te bestuderen. Het karakter van de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog is zeer divers; er was sprake van een aantal verschillende strijdende actoren die uiteenlopende militaire rollen vervulden. In dit onderzoek wordt geanalyseerd welke samenstelling de Griekse strijdende groepen hadden door de militaire theorieën van von Clausewitz, die in de vroege negentiende eeuw bijna als handboek diende voor veel veldheren, te vergelijken met theorieën van Machiavelli, die in zijn werk veel toepasselijke inzichten bood over het militaire verloop van de Griekse Onafhankelijkheidsstrijd. Daarnaast is de totstandkoming en verandering van de Griekse identiteit erg belangrijk in het conflict van 1821-1832. In dit werk worden de theorieën van Alki Kyriakidou-Nestoros en Anna Triandafyllidou als erg belangrijk gezien, die de theorie van Eric Hobsbawm en zijn *Invention of Tradition* op een belangrijke manier uitbreiden en toepassen op de Griekse casus.

Zoals al eerder vermeld wordt in dit werk de periodisering van 1821 tot 1832 aangehouden, waarmee de Onafhankelijkheidsverklaring op 25 maart 1821 als officieel startpunt wordt genomen en 7 mei 1832 als eindpunt wordt gezien met het Congres van London, waarmee Griekenland werd erkent als een onafhankelijk koninkrijk onder Otto van Beieren en haar veiligheid gegarandeerd werd door troepen van de Europese

grootmachten.⁵ Om het dynamische proces van een veranderende identiteit en haar verhouding met oorlogsvoering, waarin de Kleftes en de Armatoloi protagonisten waren, goed te kunnen begrijpen dient allereerst een bredere context te worden geschetst die de factoren omschrijft waarin de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog heeft kunnen plaatsvinden en hoe de kleftes en armatoloi hun rol hierin hebben kunnen vinden. Het is dan ook belangrijk om te analyseren welke oorsprong de Kleftes en Armatoloi precies hebben, hun karakteristieken te omschrijven en te achterhalen welke motieven zij hadden om zich aan te sluiten bij een nationale opstand die tot de onafhankelijkheid moest leiden. Daarnaast wordt de militaire en culturele significantie van de bovengenoemde actoren behandeld.

De bronnen die in dit werk gebruikt worden zijn met name de werken van George Finlay en Allison Phillips om het verloop van de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog te achterhalen. Deze bronnen zijn in de tweede helft van de negentiende eeuw geschreven en bieden daarom een belangrijk inzicht en zijn gebaseerd op ooggetuigenverslagen en de vroegste verslagen van historici en vooraanstaanden die het conflict zelf hebben meegemaakt. Om deze kennis kritisch te benaderen en toepasbaar te maken in het hedendaagse wetenschappelijke debat wordt zij met een scala aan secundaire bronnen aangevuld om de religieuze en culturele significantie van de kleftes te achterhalen. Daarnaast vervullen de klassieke werken van Machiavelli en von Clausewitz, waarvan de directe vertalingen zijn gebruikt, een belangrijke functie in de militaire rol van de kleftes.

---

⁵ W. Allison Philips, *The War of Greek Independence*, 389-390.

HOOFDSTUK 1

Θερος, Τρυγος, Πολεμος.

Zomer, Oogst, Oorlog.

De Griekse Onafhankelijkheidsoorlog was een unieke ontwikkeling, die vanuit Grieks, militair perspectief nog te weinig geanalyseerd is. Zo wordt de herkomst van de Griekse militaire actoren weinig belicht in hedendaagse literatuur, terwijl deze cruciaal is om het conflict goed te kunnen begrijpen, alsmede het ontstaan van de Griekse natiestaat en identiteit. Het Griekse militaire apparaat dat tegen de Ottomaanse overheersing streed is niet spontaan ingericht en heeft een complexe oorsprong en een veranderlijk karakter. In dit hoofdstuk wordt de fundamentele herkomst van de Griekse vrijheidsstrijders behandeld, om zo te analyseren welke rol de Griekse gewapende actoren speelden in hun onafhankelijkheidsstreven en hoe zij invloed hadden op oorlogsvoering en identiteit. De vraag die in dit hoofdstuk onderzocht wordt luidt; wie waren de kleftes en armatoloi en hoe zijn deze relevant geworden voor de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog?

De Kleftes: Een Bescheiden Afkomst

In de vroege jaren van de negentiende eeuw bestond de bevolking van het Ottomaanse Griekenland voor meer dan twee derde deel uit boeren.⁶ Ondanks de bergachtige geografie bestond Griekenland vooral uit rurale gebieden die een thuis boden aan veel kleine en afgelegen dorpen.⁷ Het leven van de Griekse boeren was zwaar, ondanks vaak overvloedige oogsten.⁸ Grote delen van de opbrengst moesten namelijk jaarlijks aan islamitische landeigenaren als belasting worden afgedaan.⁹ Naast deze verplichtingen bestond er ook een personele belasting die betaald moest worden; deze was voor niet-

---

⁶ David Brewer, *Greece, the Hidden Centuries. Turkish Rule from the Fall of Constantinople to Greek Independence* (London, 2013) 44.

⁷ David Brewer, *Greece, the Hidden Centuries*, 44.

⁸ Ibidem, 46.

⁹ Ibidem, 47.

moslims twee maal zo hoog als voor moslims.¹⁰ Deze zware lasten zorgden herhaaldelijk voor spanningen.¹¹

Er bestonden echter manieren waarmee de Griekse boer zijn bestaan kon veranderen. Zo vertrokken veel boeren naar hoger gelegen gebieden, waar zij in kleine gemeenschappen onder ruige omstandigheden in afgelegen bergstreken woonden.¹² Dit ruwe bestaan in rotsachtige en onvruchtbare streken leidde tot nomadische gemeenschappen die gewend waren aan een hard bestaan waarin zij de elementen trotseerden en een beperkt dieet hadden.¹³ Het was wellicht een moeilijk bestaan, maar de uitgestrekte bossen leverden genoeg brandstof en dieren, wat aangevuld werd met het verbouwen van stuggere gewassen als rogge, maïs en gerst.¹⁴ Deze berggemeenschappen waren moeilijk bereikbaar voor de Ottomaanse belastinginners en bestuurders, wat resulteerde in een grote mate van zelfbestuur en het feit dat zij een collectieve betaling mochten leveren.¹⁵

Maar niet alle Griekse boeren kozen voor dit bestaan. Een andere manier om in meer vrijheid te kunnen leven was door rover te worden; een *kleft*.¹⁶ Hier ligt dan ook de bron van het echte volksverzet tegen het Ottomaanse bestuur, dat een fundamenteel element zou worden in de aanvang van de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog. Deze kleftes werden door hun landgenoten eerder aanbeden dan verafschuwde, zij werden namelijk gezien als verdedigers van het geloof en het vaderland.¹⁷ De publieke opinie over de kleftes werd beïnvloed door oude verhalen, legendes, gedichten en liederen waarin de rovers opgehemeld en als helden geschetst werden.¹⁸ Later zouden zij zelfs uitgroeien tot een klasse van politiek en sociaal belang in de Griekse natie.¹⁹ Dit zou grote impact hebben op de moderne Griekse identiteitsvorming. In hoofdstuk 3 wordt dit argument verder uitgewerkt. Hun verering is in de voorjaren van de opstand echter

---

¹⁰ Ibidem

¹¹ W. Allison Philips, *The War of Greek Independence*, 8.

¹² David Brewer, *Greece, the Hidden Centuries*, 49.

¹³ Ibidem

¹⁴ Ibidem

¹⁵ Ibidem

¹⁶ Ibidem

¹⁷ W. Allison Philips, *The War of Greek Independence*, 9.

¹⁸ Isabella Fyvie Mayo, The Last of the Klephts. *The Leisure Hour: an illustrated home reading magazine for home reading*, 361-368 (London, 1897) 361.

¹⁹ George Finlay, *History of the Greek Revolution in Two Volumes: Vol. I* (London, 1861) 27.

niet gebaseerd op hun ware bezigheden, aangezien zij vaak in roversbendes nederzettingen in de geografisch lager gelegen gebieden plunderden van waar zij zich schuilhielden.²⁰ Door steeds grondstoffen te stelen waren de kleftes niet gebonden aan vruchtbare grond of dagelijkse arbeid. Hierdoor leefden zij in de meest afgelegen gebieden en konden vrijwel ongestoord met hun wapens oefenen.²¹ Zij werden dan ook effectieve guerrillastrijders die de Griekse gebieden goed kenden, van weinig konden leven en uitstekend konden vechten. Reizigers en handelaren vormden het ideale doelwit voor de kleftes, aangezien het in de afgelegen bergpassen makkelijk was om men te overvallen en te beroven.²² Veel van de slachtoffers van de kleftes moesten betalen voor hun doorgang of werden gevangen genomen voor losgeld.²³

Rovers En Dieven Of Heldhaftige Rebellen?

Het is echter te kort door de bocht om de kleftes af te doen als ordinaire bandieten, zoals Finlay en Alison doen. Het was namelijk een groep die een eigen ethische en code en regels had.²⁴ Deze regels waren vaak zwaar beïnvloed door religie; zo hadden veel van de kleftes een beschermheilige, aan wie zij geloften aflegden en wie zij herdachten door het dragen van kruizen en amuletten.²⁵ Ook was stelen en roven niet hun hoofddoel, maar eerder een noodzakelijk kwaad om hun levensstijl te onderhouden, die toch door veel Grieken werd gezien als een leven van vrijheid en als aantrekkelijk alternatief vergeleken met leven onder het juk van de Ottomanen en hun belastingen.²⁶ Het ontstaan van de kleftes is een direct gevolg van de Ottomaanse verovering van het Byzantijnse rijk, waar de Islam een antagonist werd van het Christendom.²⁷ Sinds deze periode van lijfeigenschap en horigheid tot aan de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog van

---

²⁰ David Brewer, *Greece, the Hidden Centuries*, 49.

²¹ Ibidem

²² Ibidem

²³ Ibidem

²⁴ Gabriel Rombotis, *"The Klephts in Modern Greek Poetry"*. *The Open Court* 1932.11 (1932): 3, 760.

²⁵ J.G. Peristiany and Julian Pitt-Rivers, *Honor and Grace in Anthropology* (Cambridge University Press, 2005) 147.

²⁶ Gabriel Rombotis, *"The Klephts in Modern Greek Poetry"*, 761.

²⁷ Ibidem

1821 waren het de kleftes die zich niet bogen voor de tirannie van de Ottomaanse heersers.²⁸ Wellicht onbedoeld vormden de kleftes een rebellengroep die steeds stal van de Ottomaanse handelaren en landeigenaars.²⁹ Men kan de kleftes de karakteristieken geven van een bende rebellen, aangezien ze de autoriteiten ontvluchten en geweld gebruikten. De verheerlijking van de kleftes is te verklaren aan de Ottomaanse onderdrukking van de Griekse boeren en dorpelingen. Daar waar de overheid geen gerechtigheid toont worden criminelen vaak gesteund door de laagste sociale klassen, opdat zij hun onrecht en sociaaleconomische malaise gewraakt zien.³⁰ Een leven van onafhankelijkheid en vrijheid werd geromantiseerd en wierp een nevel over de criminele activiteiten van de kleftes in de hoofden en harten van de onderdrukte christenen.³¹ Maar omdat de kleftes in hun slachtoffers geen onderscheid maakten tussen moslims en christenen, Turken en Grieken of enige andere etnische afkomst kan men niet zo ver gaan als de kleftes te bestempelen als ware vrijheidsstrijders.³² Genade voor hun slachtoffers hadden de kleftes in veel gevallen niet, Griek of Turk werd niet gespaard als zijn buidel niet zwaar genoeg was. De kleftes hadden nationaal patriottisme dan ook niet hoog in hun vaandel staan, voordat de uiteindelijke onafhankelijkheidsoorlog begon.

Armatoloi: Bij De Duivel Te Biecht

Om de lokale bevolking te beschermen tegen de overvallen en misdaden van de kleftes richtten de Ottomanen een burgermilitie op, vooral bestaande uit christelijke Grieken en enkele islamitische Albanezen, genaamd de Armatoloi.³³ Deze groep ontleende haar naam aan een soort politieapparaat van bergbewoners dat door de Byzantijnse keizers

---

²⁸ Ibidem

²⁹ David Brewer, *Greece, the Hidden Centuries*, 49.

³⁰ George Finlay, *History of the Greek Revolution*, 28.

³¹ Ibidem

³² W. Allison Philips, *The War of Greek Independence*, 10.

³³ Paul Sant Cassia, Better Occasional Murders than Frequent Adulteries: Discourses on Banditry, Violence, and Sacrifice in the Mediterranean. *States of Violence*, 219-268 (Michigan, 2006) 227.

ingezet werd om bergpassen te beschermen, alsmede de wegen van het keizerrijk.³⁴ Deze taken werden weer ingesteld en uitgebreid voor de nieuwe Armatoloi door de Ottomaanse sultans; de Armatoloi hadden de taak om het wegennetwerk te beschermen en te patrouilleren, om zo de kleftes te bestrijden.³⁵ Zij werden dan ook in het beleid van de *Sublime Port*, het Ottomaanse bestuurlijk-wetgevend apparaat,³⁶ gemachtigd om wapens te dragen en te gebruiken en daarnaast werden ze ook getraind in oorlogsvoering, in het bijzonder in bergachtig terrein.³⁷

De Ottomaanse bestuurders hadden echter niet voorzien dat deze twee partijen elkaar eerder als broeders behandelden dan als vijanden. Doordat leden van de armatoloi (gevechtssklare christelijke milities) werden gerekruteerd uit dezelfde bergstreken als waar de kleftes leefden, bestonden deze groepen vaak uit dezelfde mensen.³⁸ In tijden van vrede en schaarsten namen de kleftes graag de mogelijkheid om een eerlijk loon te verdienen als dienstdoende armatoloi, terwijl de armatoloi even graag bijverdiende door zich bij de “vijandelijke” kleftes aan te sluiten.³⁹ De stap van legale militie naar rover was dan ook snel gezet. Hierdoor ontstond in grote delen van Griekenland een oncontroleerbare situatie voor de Ottomaanse bestuurders, waarin een machtsvacuüm werd opgevuld door christelijke bendes die zij nota bene grotendeels zelf bewapenden en betaalden. Aan het einde van de achttiende eeuw begonnen de sultans van het Ottomaanse Rijk dan ook de grootte van de christelijke milities te beperken en de macht in te perken van de kapiteins die de milities aanstuurden en vrijwel ongehinderde macht hadden in de bergachtige streken.⁴⁰

Dit zette echter kwaad bloed bij de milities en hun aanvoerders, die nu niet langer werden betaald om de orde te handhaven, wat er voor zorgde dat de armatoloi zich in grote aantallen definitief aansloten bij de kleftes.⁴¹ De lokale bevolking, geteisterd door hoge belastingen, kreeg bewondering voor deze groepen, die vaak ook als één geheel werden aangeduid in de balladen en liederen die zij zongen over de dappere, Griekse

---

³⁴ W. Allison Philips, *The War of Greek Independence*, 9.

³⁵ R. Gallop, “Folk Songs of Modern Greece”. *The Musical Quarterly*, 21.1. (1935) 89.

³⁶ M. Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton, 2008) 73.

³⁷ W. Allison Philips, *The War of Greek Independence*, 9.

³⁸ R. Gallop, “Folk Songs of Modern Greece”, 89.

³⁹ Ibidem

⁴⁰ W. Allison Philips, *The War of Greek Independence*, 10

⁴¹ Ibidem

kleftes die de Ottomanen bestreden en bestolen.⁴² In deze liederen werden hun daden van moed, glorie, generositeit en wreedheid tegen de Turken bezongen.⁴³ De Kleftes werden volkshelden die maar één ding vreesden; levend gevangen worden genomen door de Turken.⁴⁴

De kleftes groeiden dan uiteindelijk ook uit van een bescheiden groep rovers uit tot een goed getraind, taai en gedreven korps van christelijke, gewapende mannen die zelfs een sociale en politieke rol kregen en een permanente klasse werden binnen de Griekse rurale samenleving.⁴⁵ Langzaam werden zij gezien als beschermers van het geloof en de Grieken zelf.

---

⁴² R. Gallop, "Folk Songs of Modern Greece, 89.

⁴³ W. Allison Philips, *The War of Greek Independence*, 11

⁴⁴ Ibidem

⁴⁵ Ibidem, 10.

HOOFDSTUK 2

Ανερριφθω κυβος

De teerling is geworpen.

In het volgende hoofdstuk wordt aan de hand van de werken van enkele academici geanalyseerd welke soort oorlogsvoering werd gebruikt door de Griekse gewapende actoren en welk karakter de Griekse onafhankelijkheidsoorlog daardoor had. Daarnaast wordt de uniciteit en impact van de kleftes gelinkt aan deze oorlogsvoering en wordt onderzocht welk effect de militaire rol van de kleftes had op het ontstaan van een Grieks nationaal sentiment. De vraag die hierbij centraal staat is waarom de rol van de kleftes ten opzichte van andere Griekse actoren wel tot succes leidde en welke militaire factoren hierin belangrijk waren. Om het antwoord hierop te vinden worden twee van de belangrijkste Europese werken over oorlogsvoering geanalyseerd, namelijk *Il Principe* van Niccolò Machiavelli en *Vom Kriege* van Carl von Clausewitz. Om de succesvolle militaire rol van de kleftes te kunnen analyseren wordt eerst een minder geslaagde Griekse opstand in een casus behandeld, zodat de doorslaggevende factoren gevonden kunnen worden die het slagen van de kleftes kunnen verklaren. De leidende vraag van dit hoofdstuk luidt; in hoeverre waren de kleftes succesvolle militaire actoren en welke omstandigheden leidden daartoe?

Een Grieks Drama

De belangrijkste aanleiding van de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog van 1821 was volgens enkele historici het landen op Moldavisch grondgebied door Alexandros Ypsilanti, een etnisch Griekse prins in Russische dienst.⁴⁶ Ypsilanti lanceerde een opstand, geregisseerd vanuit Rusland.⁴⁷ Vergezeld door Russische en slechts enkele Griekse officieren was zijn plan de Oost-Europese prinsdommen en Griekenland te

---

⁴⁶ Richard Stites, *The Four Horsemen: riding to liberty in Post-Napoleonic Europe* (Oxford, 2014) 186.

⁴⁷ W. Allison Philips, *The War of Greek Independence*, 30.

bevrijden van de Ottomaanse onderdrukking.⁴⁸ Deze onderneming was echter van begin af aan al gedoemd te mislukken door een paar belangrijke factoren.⁴⁹

Ypsilanti landde met ongeveer 50 huurlingen in het Ottomaanse prinsdom Moldavië en reed naar haar hoofdstad, Iași, waar hij ontvangen werd door Mikhail Soutsos, de Griekse *hospodar* (Ottomaanse gouverneur) van Moldavië en 200 bereden wachters.⁵⁰ Om zijn bedoelingen duidelijk te maken hield Ypsilanti hier een toespraak, waarin hij geïnspireerd door het Europese philhellenisme diepgaande uitspraken deed over “vechten voor geloof en vaderland” en verklaarde hij dat alle Grieken de wapens op zouden nemen tegen het Turkse juk.⁵¹ Hij verbleef lang op dezelfde plek in een poging een algemene opstand in de Balkan te organiseren, maar ondernam in de tussentijd weinig actie.⁵² Door de ijdelheid van Ypsilanti, die ervan overtuigd was dat alle Griekse en Slavische onderdrukten hun wapens op zouden pakken en aan zijn kant zouden staan door weinig meer te doen dan zijn gezicht te laten zien, en door zijn incompetentie en zelfoverschatting ging zijn opstand ten gronde. Ypsilanti schatte de situatie compleet verkeerd in. Hij meende de volledige steun te hebben van de Russische tsaar, maar deze liet al snel weten Ypsilanti’s avontuur af te keuren, wat ook de Grieks-Orthodoxe patriarch van Constantinopel deed.⁵³ Daarnaast liep het gewone volk ook niet warm voor Ypsilanti; zij zagen er niet meer in dan een verandering aan wie zij hun belasting af moesten staan en van een Grieks nationaal sentiment was nog maar weinig sprake buiten de Europese philhellenen en de Griekse Phanariotische cirkels, waartoe Ypsilanti en zijn medestanders toe behoorden.⁵⁴ Phanarioten waren een Ottomaans-christelijke elite die zich, gebruikmakend van de toenemende internationale en interne militaire en politieke druk op het Ottomaanse Rijk, had ingenesteld in het Ottomaanse bestuur en deze positie zou benutten door onafhankelijkheids sentimenten aan te wakkeren en zich te alliiëren met vaak Russische steunbetogers.⁵⁵

---

⁴⁸ Ibidem

⁴⁹ Ibidem

⁵⁰ Richard Stites, *The Four Horsemen*, 187.

⁵¹ Ibidem

⁵² Ibidem

⁵³ Ibidem

⁵⁴ W. Allison Philips, *The War of Greek Independence*, 31

⁵⁵ Christine Phillou, “Communities on the Verge: Unraveling the Phanariot Ascendancy in Ottoman Governance.” *Comparative Studies in Society and History* 51.1 (2009) 151.

Het kwaad was in juni van 1821 echter al geschied, Ypsilanti had namelijk om meer steun te winnen wat kleine nederzetting bestormd en beroofd en lokale Ottomaanse garnizoenen overrompeld en uitgemoord.⁵⁶ Hiermee had Ypsilanti een klein succes geboekt: vrijwilligers meldden zich aan en er werd een “Heilig Legioen” opgericht, wat bestond uit 500 Griekse mannen die bereid waren voor de prins en zijn idealen te vechten, aangesterkt met huurlingen uit Moldavië en Wallachije.⁵⁷ Al snel werd deze legermacht echter verslagen door Ottomaanse regimenten nabij Drăgășani (Wallachije) en moest Ypsilanti vluchten naar Oostenrijk, waar hij in het Post-Napoleontische politieke klimaat van von Metternich als leider van een revolte op weinig sympathie kon rekenen en pas na zeven jaar gevangenschap werd vrijgelaten onder druk van tsaar Nicholas en kort daarna stierf.⁵⁸ Nadat ook andere Griekse generaals in het noorden werden ingesloten en vernietigd, zoals Georgakis nabij de Russische grens en Pentedekas in Moldavië, kwam er een einde aan de Helleense opstand in het noorden en leek de droom de Phanarioten van een Griekse natie wederom een desillusie.⁵⁹

Ypsilanti's Erfenis: De Kleftes In Opstand

Er waren echter een aantal omstandigheden en factoren die het conflict een andere wending zouden geven. In navolging van Ypsilanti, de Phanarioten en de *Philiki Hetairia* (geheim genootschap voor Griekse onafhankelijkheid dat zich vooral bezighield met lobbyen en het opzetten van een economische structuur ter ondersteuning van de opstand), was er daadwerkelijk een georganiseerd apparaat opgezet door de Griekse elite waarmee een heuse samenzwering tot stand was gebracht.⁶⁰ Daarnaast waren er veel etnische spanningen ontstaan tussen christenen en moslims in Griekenland; beiden

---

⁵⁶ Ibidem, 33-36.

⁵⁷ Ibidem, 35.

⁵⁸ W. Allison Philips, *The War of Greek Independence*, 41.

⁵⁹ Ibidem, 41-44.

⁶⁰ George Finlay, *History of the Greek Revolution in Two Volumes: Vol. I* (London, 1861) 174.

groeperingen anticipeerden een conflict en moordpartijen uit puur wantrouwen waren geen zeldzaam verschijnsel in de Peleponnesos en Thessalië.⁶¹

De eerste openlijke vorm van een algemene, Griekse opstand werd georganiseerd vanuit de Grieks-Orthodoxe kerk. Aartsbisschop Germanos van Patras vervalste, gesteund door andere geestelijken, een brief waarin een hoge Turkse ambtenaar zou waarschuwen voor de moord die de sultan op belangrijke Griekse culturele leiders en intellectuelen aan het plannen zou zijn.⁶² Deze dreiging leidde tot een bijeenkomst van Griekse notabelen, geestelijken en revolutionairen in het *Agia Lavra* klooster, te Kalavryta.⁶³ De cumulatie van onder andere hoge belastingen, religieuze autoriteit, economische en politieke motieven en etnische spanningen, gecombineerd met het verval van het Ottomaanse Rijk resulteerden uiteindelijk in de roep om *Eleftheria I Thanatos* (Vrijheid of Dood), waarmee de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog begon met het planten van de revolutionaire vlag door Aartsbisschop Germanos in de grond van een Peleponnesisch klooster.

De kleftes namen deze kans om hun oorspronkelijke praktijken op te schalen; vechten en roven. Het feit dat zij echter ook leiders uit de Philiki Hetairia kregen zorgden voor een complex web van loyaliteiten en drijfveren. De erfenis van Ypsilanti was dat de Griekse elite een bruikbaar apparaat had om een opstand te financieren en te leiden. Het feit dat zij nu ook over kundige gewapende actoren beschikten in de vorm van de kleftes en *armatoloi*, zorgde voor het ontstaan van een georganiseerde Griekse opstand, al waren veel kleftes in de praktijk niet voor nationalistische sentimenten ten strijde gegaan.⁶⁴ Academicus Ali Zeren stelt dat de kleftes een marginale rol speelden in de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog en niet nationalistisch waren, maar de gebeurtenissen die volgden strekken niet met zijn zienswijze.⁶⁵

Na de bijeenkomst in het *Agia Lavra* klooster, verspreidden de leiders van de Griekse opstand zich en brachten relatief grote groepen kleftes bijeen, met wie zij

---

⁶¹ Ibidem, 171.

⁶² Ibidem 179.

⁶³ Ibidem

⁶⁴ Ali, Zeren, "Serbian Uprisings (1804-1815) and Greek War of Independence (1821-1830) in: *Great Powers and Intervention: Transition from Empires to Nation-States, and the Origins of Nationalist and Irredentist Grievances* (Montreal, 2018) 33-35.

⁶⁵ Ali, Zeren, "Serbian Uprisings (1804-1815) and Greek War of Independence (1821-1830), 33-35.

Ottomaanse konvooien aanvielen en Ottomaanse koeriers doodden.⁶⁶ Veel kapiteins die groepen kleftes aanvoerden, namen zelf het initiatief om groepen moslims te doden.⁶⁷ Men kan dan ook een verschoven zwaartepunt ontdekken in de doelgroepen die slachtoffers werden van de kleftes; deze zou zich uiteindelijk grotendeels tot moslims beperken.

Belangrijke kleftenaanvoerders waren Theodoros Kolokotronis en Anagnostaras, die grote operaties in de Peleponnesos organiseerden.⁶⁸ Zij waren geharde kleftes, die veel ervaring hadden in guerrillaoorlogvoering, door Douglas Dakin ook wel beschreven als *kleftic warfare*, waarbij men gewend was aan zeer mobiele eenheden die weinig voorraden nodig hadden en uitmuntende schutters telden.⁶⁹ De Griekse eenheden waren door gebrek aan artillerie niet in staat om de sterke Ottomaanse forten aan te vallen en ze vielen dan ook aan in de kwetsbare delen van het Ottomaanse leger; de aanvoerlijnen.⁷⁰ Kolokotronis had enige tijd op Zakynthos verbleven, een toenmalig Brits protectoraat, en was opgeklommen tot majoor in het Britse leger, waar hij veel had geleerd over moderne Europese oorlogsvoering, wat hij de gehele oorlog toe zou passen.⁷¹

Het Militaire Succes Van De Kleftes

Het feit dat de eerste invasie van Ypsilanti niet slaagde, maar de latere opstand van de kleftes wel, is te verklaren aan een aantal militaire oorzaken die door bekende en invloedrijke Europese intellectuelen in theorieën zijn verwerkt. Deze theorieën werden door onder andere Kolokotronis en andere Griekse generaals in praktijk gebracht.⁷² De constructie van de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog heeft een complex gestalte, waarin de internationale context van geopolitieke belangen niet uit het oog verloren mogen worden, maar de volgende militaire factoren zijn van cruciaal belang en hebben op

---

⁶⁶ Ibidem, 180.

⁶⁷ Ibidem, 182.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Douglas Dakin, *The Greek Struggle for Independence, 1821-1833* (California, 1973) 72.

⁷⁰ Douglas Dakin, *The Greek Struggle for Independence*, 72.

⁷¹ Richard Clogg, *A concise history of Greece* (Cambridge, 2013) 270.

⁷² Ibidem

meso- en microniveau een doorslaggevende rol gehad in het bereiken van de Griekse onafhankelijkheid.

Il Principe, het politiek-militaire werk van de Florentijn Niccolò Machiavelli is geschreven in de vijftiende eeuw en wordt al eeuwen gezien als een van de belangrijkste Europese werken over bestuur en oorlog. Het is dan ook in dit werk dat een eerste argument gevonden kan worden dat het succes van de Griekse kleftes en het falen van Ypsilanti kan verklaren.

Machiavelli besteedt een hoofdstuk aan *hulplegers, gemengde legers* en *eigen legers*, waarin hij uiteen zet dat buitenlandse soldaten nooit een betrouwbaar hulpmiddel zijn en het gebruik van deze legers vermeden moet worden. Zo stelt Machiavelli dat het inzetten van hulplegers, waarbij men een andere machtsfactor verzoekt militaire steun te leveren bij het behalen van de eigen politieke doelen nutteloos is.⁷³ Hij beargumenteert dat zulke troepen op zich genomen deugdelijk en nuttig zijn, maar voor wie hun hulp inroept zijn ze bijna altijd schadelijk, aangezien wanneer men verliest de hulplegers volledig kwijt zal zijn alsmede het vertrouwen van de bondgenoot en bij winst is men volledig aan de buitenlandse troepen overgeleverd.⁷⁴

Machiavelli haalt een ironisch genoeg een Grieks voorbeeld aan, namelijk de Byzantijnse keizers van Constantinopel die om hun burenen te bestrijden tienduizend Turken naar Griekenland haalden die na de oorlogen weigerden weg te gaan en uiteindelijk geheel Griekenland bezetten.⁷⁵ Voor Ypsilanti gold hetzelfde, hij nam duizenden huurlingen en vrijwilligers uit Moldavië en Wallachije en officieren uit Rusland aan. Het is zeer waarschijnlijk dat deze troepen niet met dezelfde motivatie vochten als de latere kleftes, die van oorsprong Grieks, en nog belangrijker, Grieks-Orthodox waren. Daarom was het vestigen van een Slavisch leger op overwegend Grieks grondgebied problematisch en zou leiden tot een uitbarsting van etnische spanningen tussen Grieken, Bulgaren en Slavische volken zoals later in de Griekse geschiedenis zou blijken tijdens de Balkanoorlogen (1913), waarna nog jaren een uitwisseling ontstond van etnische bevolkingsgroepen.⁷⁶ Doordat de kleftes zich cultureel en etnisch als Griek

---

⁷³ Niccolò Machiavelli, *Il Principe en andere politieke geschriften*. Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Paul van Heck (Amsterdam, 2006) 154.

⁷⁴ Niccolò Machiavelli, *Il Principe*, 154.

⁷⁵ Ibidem, 155-156.

⁷⁶ Anastasia N. Karakasidou, *Fields of Wheat, hills of blood: passages to nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990* (Chicago, 2009) 141-142.

profileerden werd dit conflict grotendeels vermeden en kon een samenhangend front gevormd worden dat met een collectief motief vocht.

Een aantal andere argumenten die verklaren waarom de kleftes succesvolle militaire actoren waren in de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog worden geleverd door een werk dat veel inzicht geeft in hoe oorlogsvoering in de vroege negentiende eeuw verliep; *Vom Kriege* van Carl von Clausewitz. Von Clausewitz was een Pruisische generaal en militaire theoreticus. Zijn werk werd pas in 1832 postuum gepubliceerd, maar werd geschreven tussen 1815-1830 en biedt een uniek inzicht in die negentiende-eeuwse oorlogsvoering en wijst dan ook enkele militair en strategisch cruciale punten aan die in de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog het verschil hebben gemaakt.

Volgens von Clausewitz is oorlog niets meer dan een opeenstapeling van talloze duellen, waarin een strijder fysiek geweld gebruikt om zijn tegenstander incapabel te maken om nog enige weerstand te bieden; oorlog is dan ook een handeling van geweld om een vijand tot inschikken te dwingen.⁷⁷ In dit proces is er geen ruimte voor goedgehartige sentimenten of medelijden jegens de vijand.⁷⁸ De maximale inzet van geweld mag niet geschuwd worden om het overwicht in een oorlog niet te verliezen en zo de overwinning te behalen.⁷⁹ De aanvoerders van de kleftes begrepen het belang van een snelle en harde strijd leveren, omdat zij als onsamenhangende bendes geen kans maakten tegen een Ottomaans leger in een open strijd.

Kolokotronis was zich bewust van het strategische voordeel dat hij had door gebruik te maken van hinderlagen en 'hit and run' tactieken, waarmee hij een Turks leger vernietigde.⁸⁰ De kleftes waren onder andere zo succesvol omdat zij hun beperkingen in aantallen en materieel net zo goed kenden als hun voordelen: mobiliteit, geografische kennis en militaire ervaring en kennis in oorlogsvoering in de Griekse bergen. Deze factoren kwamen samen in een strategie die strekt met de centrale thesis van von Clausewitz, die stelt dat oorlog een handeling van geweld is, waarin geen logisch limiet aan te wijzen is in het toepassen van dat geweld.⁸¹ Om een overwinning te behalen waren de kleftes dan ook niet bang om gebruikt te maken van meer extreme

---

⁷⁷ Carl von Clausewitz, *On War*. Translated by Michael Howard and Peter Paret (Oxford, 2008) 13.

⁷⁸ Carl von Clausewitz, *On War*, 13.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ William St. Clair, *That Greece Might Still Be Free: The Philhellenes in the War of Independence* (Cambridge, 2008) 109-110.

⁸¹ Carl von Clausewitz, *On War*, 15.

vormen van oorlogsvoering, waarbij veel islamitische burgerslachtoffers vielen en gebruik werd gemaakt van 'Stratigos Psomas' (Generaal Brood) om versterkte nederzettingen tot overgave te dwingen.⁸²

De kleftes maakten gebruik van een tweeledige aanvalsstrategie, *The Twofold Object of the Engagement*, waarin indirecte aanvallen worden uitgevoerd die niet als hoofdobject het vernietigen van een vijandelijk leger hebben, maar er wel aan bijdragen een leger op de lange termijn te verslaan.⁸³ Door stadjes, wegen en bruggen te bezetten en Ottomaanse konvooien te overvallen leek de militaire rol van de kleftes in het begin van de Onafhankelijkheidsoorlog klein, maar deze wapenfeiten droegen bij aan het verzwakken van het Ottomaanse leger.⁸⁴ Door soms terrein prijs te geven en te wachten op een juist moment wisten de kleftes steeds Ottomaanse legers op te jagen en veel soldaten te doden in tactische hinderlagen, waar vanuit makkelijk te verdedigen posities grote schade werd aangericht.⁸⁵ Door deze tactieken bleef de Peleponnesos jarenlang in de stevige grip van de Grieken.⁸⁶

Een van de belangrijkste lessen van von Clausewitz is dat oorlog een polariserend effect heeft, waarin strijdende groepen een steeds extremere houding jegens elkaar ontwikkelen. Hij stelt ook dat nationalisme, fanatisme en geloof drijvende factoren zijn die het succes van de individuele soldaat verklaren, met name in bergoorlogen, waar ieder voor zich vecht in verspreide eenheden die moeilijk te besturen zijn voor de bevelhebbers.⁸⁷ Doordat de kleftes jarenlang samen vochten tegen de Ottomanen, in contact kwamen met philhellenen en steeds meer de gevolgen van een succesvolle opstand ontdekten zoals het vormen van een overheid, ontstond een nationaal, Grieks sentiment.

---

⁸² Douglas Dakin, *The Greek Struggle for Independence*, 73.

⁸³ Carl von Clausewitz, *On War*, 138.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ William St. Clair, *That Greece Might Still Be Free*, 109.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Carl von Clausewitz, *On War*, 143.

HOOFDSTUK 3

Δεν υπαρχει Ελλαδα χωρις Ελληνες
Zonder Grieken geen Griekenland.

De kleftes hadden niet alleen een belangrijke rol in het militaire verloop van de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog. Zij speelden, zoals eerder al kort genoemd ook een rol van belang in het ontwikkelen van de Griekse nationale identiteit en de cultuur die daar bij hoort. In dit hoofdstuk wordt geanalyseerd hoe de kleftes bij hebben gedragen aan de totstandbrenging van de Griekse natiestaat op cultureel niveau. De belangrijkste vraag van dit hoofdstuk luidt; hoe droegen de kleftes bij aan het vormen van een moderne Griekse identiteit die de basis van het onafhankelijke Griekenland zou gaan vormen? Om een antwoord op deze vraag te vinden moeten eerst de grondslagen van de moderne Griekse identiteit achterhaald worden.

De Grieks-Orthodoxe Kerk: Beschermmer Van Identiteit

Volgens de wetenschapper Antonis Liakos wordt het concept 'natie' doorgaans vanuit twee verschillende perspectieven benaderd. De eerste beslaat representaties van een nationale herleving: de natie, een reeds bestaande entiteit herrijst en neemt een actieve historische rol aan.⁸⁸ De tweede manier meent dat het construeren van een natie door een nationale ideologie de instellingen van een politieke gemeenschap bewerkstelligt en legitimeert.⁸⁹ In de Griekse casus kan men echter beide componenten ontdekken in het ontstaan van een Griekse identiteit; zo beriep men zich op continuïteit met het Byzantijnse Rijk die door de Orthodoxe Kerk werd aangemoedigd. Daarnaast moest men niet alleen christenen verenigen, maar ook een Griekse cultuur stichten, waar onder andere de kleftes aan te pas kwamen.

---

⁸⁸ Antonis Liakos, "The Construction of National Time: The Making of the Modern Greek Historical Imagination", *Mediterranean Historical Review*, 16:1 (2001) 27.

⁸⁹ Antonis Liakos, "The Construction of National Time, 27.

De Grieks-Orthodoxe religie was een van de belangrijkste pijlers in het ontstaan van de moderne Griekse identiteit, waarmee de kleftes een cruciale katalysator werden in het vormen van een moderne Griekse identiteit. Doordat de Orthodoxe Kerk het enige instituut was dat de verovering van Constantinopel in 1453 door de Turken overleefde, was zij in staat gebleken veel objecten te beschermen in kerken en kloosters.⁹⁰

Dat is cruciaal geweest in het creëren van continuïteit in de Helleens/Griekse cultuur, want afgezien van de Griekse (handels-)elite was er nauwelijks een Grieks nationaal bewustzijn. Het christendom zorgde er echter voor dat de groep die later Grieken zou gaan vormen een gemeenschappelijke bindingsfactor had. Tijdens het Ottomaanse bewind was er echter toch een vorm van politieke cohesie aan te wijzen tussen de christenen van het huidige Griekenland en Anatolië; deze werden namelijk gezamenlijk vertegenwoordigd in het *millet*-systeem.⁹¹ De christenen van Morea, Rumelië en Anatolië hadden zich eeuwenlang als christenen geïdentificeerd met de “Romeinen” (Ρωμαίοι) van het Byzantijnse Rijk en werden dan ook betiteld als het *Rum millet* (Romeinse millet).⁹² De kern van identiteit was dan ook gedurende de hele Ottomaanse bezetting van voormalig Byzantijnse landen de Orthodoxe religie.

De kleftes voerden deze extreme scheiding in ‘wij christenen’ en ‘zij moslims’ op een radicale wijze door in hun oorlogsvoering, aangezien zij veel Albanese en Turkse moslimminderheden doodden.⁹³ De Ottomaanse sultan Mahmut voerde hiermee de intensiteit van de islamitische wraak enorm op en besloot tot een grote reeks executies van christenen, waaronder veel notabelen zoals de patriarch van Constantinopel, Gregorios V, die als religieuze en burgerlijke leider van de Grieken werd gezien.⁹⁴ De onafhankelijkheidsoorlog kreeg hiermee het karakter van een kruistocht en een uitroeiingsoorlog.⁹⁵

Absolutie kon men alleen door de Kerk ontvangen, en de kleftes leunden voor spirituele en ethische steun in een etnisch-religieus conflict dat steeds meer escaleerde,

---

⁹⁰ Antony Eastmond, *The Glory of Byzantium and Early Christendom* (London, 2013) 11.

⁹¹ Dimitris Livanios, “The Quest for Hellenism: Religion, Nationalism and Collective Identities in Greece (1453-1913)”, *The Historical Review/La Revue Historique* [online], 3 (2006): 44. Web. 3 Jan 2019.

⁹² Dimitris Livanios, “The Quest for Hellenism”, 44.

⁹³ W. Allison Philips, *The War of Greek Independence*, 75.

⁹⁴ Ibidem, 76-77.

⁹⁵ Ibidem, 76.

zwaar op de Orthodoxe Kerk.⁹⁶ De kleftes en hun aanvoerders vertrouwden op de morele en oordeelkundige autoriteit van de Patriarch en zijn geestelijkheid, die een restauratie van het Heilige Rijk (Byzantium) en de Heilige Stad (Constantinopel) al sinds 1453 als vurigste wens koesterden.⁹⁷ Het vormen van een vrij, christelijk Griekenland was dan ook al geruime tijd een heilig ideaal.

Op deze gronden werden de christenen van het Ottomaanse Rijk dan ook altijd aangemoedigd hun christelijke identiteit te behouden en ervan overtuigd dat hun gemeenschappen deel uitmaakten van 'gekozen volk' dat onder één geheel gebracht moest worden.⁹⁸ Op deze wijze werd uiteindelijk na 1821 in de meeste kerken in Griekenland een nationalistische boodschap gepredikt, die de kleftes morele steun bood in hun steeds intensiverend conflict.⁹⁹ Grieks nationalisme versmolt hiermee met de christelijke religie die eeuwenlang had overleefd binnen het Ottomaanse Rijk. De vraag blijft echter hoe de kleftes ervoor zorgden dat dit opkomende nationalisme vat kreeg op de plattelandsbevolking en de christenen die verspreid waren door het gehele Ottomaanse Rijk.

Van Christen Naar Griek: Volksidentiteit En Nationalisme

De academicus Alki Kyriakidou-Nestoros heeft in zijn werk een belangrijke theorie geschetst over het ontstaan van fundamentele waarden van de Griekse identiteit. Zo stelt hij dat *folklore* (of volkskunde) een cruciale rol heeft gespeeld in het vinden van een collectieve Griekse identiteit.¹⁰⁰ Folklore droeg namelijk bij aan het Griekse nationale bewustzijn, dat onmisbaar is om nationale eenheid te bereiken en uiteindelijk een natiestaat te creëren.¹⁰¹

Folklore was zo cruciaal voor het bepalen van de nationale identiteit, omdat het een beroep deed op de populaire literatuur en tradities die de meeste Orthodoxe

---

⁹⁶ Douglas Dakin, *The Greek Struggle for Independence*, 15.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ Alki Kyriakidou-Nestoros, "Introduction to Modern Greek Ideology and Folklore", *Journal of Modern Hellenism*, vol. 3 (1986) 36.

¹⁰¹ Alki Kyriakidou-Nestoros, "Introduction to Modern Greek Ideology and Folklore", 36.

christenen deelden in hun Griekse taal.¹⁰² De Hellenistische term voor folklore is *laographia* (Λαογραφία); de discipline die de volkscultuur bestudeert.¹⁰³ Om de connectie te kunnen maken tussen deze volkscultuur en wat beschouwd wordt als nationale cultuur, moet de relatie tussen 'volks' en 'nationaal' worden geanalyseerd en de historische context waaruit zij worden bestudeerd.¹⁰⁴ In de negentiende eeuw bloeide niet alleen het nationalisme in Europa, maar ook het romanticisme en rationalisme.¹⁰⁵ De geest van de Verlichting had enigszins de achttiende eeuw overleefd en door haar geïnspireerd werd het 'volk' door de geletterde elite, vaak geïdentificeerd als ruraal, analfabetisch en achtergesteld.¹⁰⁶ Tegelijkertijd was het echter een overlever van oudere tijden, waar bepaalde gebruiken en bijgeloof heerste.¹⁰⁷ Deze opvatting verandert echter drastisch wanneer het romanticisme intreedt en het 'volk' een directe en pure bron wordt voor de nationale cultuur.¹⁰⁸ De Griekse geletterden werden secundaire interpretators van de mystieke *Volksggeist* van de Griekse boeren, eilandbewoners en klefies, die allen beïnvloed zijn door eigen gebruiken en bijgelovigheden en sterk beïnvloed worden door een Byzantijns-Orthodoxe identiteit van de Kerk.¹⁰⁹

Vanuit dit Griekse nationalisme ontstond een duidelijkere definitie van wat de Griekse staat zou worden, een definitie die academica Anna Triandafyllidou omschrijft als 'een populatie met een gedeeld historisch territorium, collectieve mythes en historische herinneringen, een gedeelde economie, een publieke cultuur en gemeenschappelijke juridische rechten en plichten.'¹¹⁰ Daarnaast legt Triandafyllidou de nadruk op het belang van een gezamenlijke vijand en extreme verschillen zoals etniciteit en religie. De islamitische Ottomanen boden de Grieken als de 'ander' (een vijandige cultuur/identiteit) een kans om zich te verenigen tegen een gezamenlijke vijand en zo een positief sentiment bij een Griekse identiteit te ontlokken.¹¹¹ De militaire en

---

¹⁰² Ibidem, 37.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ Ibidem, 38.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Anna Triandafyllidou, "National Identity and the 'other', *Ethnic and Racial Studies* (1998) 595.

¹¹¹ Anna Triandafyllidou, "National Identity and the 'other', 609.

economische crisis waarin de jonge Griekse rebellenstaat zich in verkeerde werd verdrongen, omdat er een Griekse identiteit vormde die zich eindelijk collectief tegen de kwaaddoener afzette.¹¹² Byzantium moet dan ook worden gezien als de rechtmatige voorloper van de moderne Griekse identiteit en niet, zoals veel philhellenistische auteurs beweren, de Grieken uit de Oudheid.¹¹³

De kleftes waren een grote inspiratiebron voor de Griekse geletterde elite, omdat zij als eerste voorvechters werden gezien die zich eeuwenlang tegen de Ottomaanse bezetter hadden verzet. Deze geromantiseerde opvatting van de motieven van de kleftes zorgde er echter wel voor dat zij werden gezien als nationale symbolen. Hun vroomheid werd afgezet tegen het geweld dat zij gebruikten en met de morele steun van de Orthodoxe kerk werden zij als rolmodellen voor de onafhankelijkheidsstrijd gezien.

Door dit sentiment ontstond uiteindelijk ook de volkslegende van de kleftes en de armatoloi die zich bij hen aansloten; van rovers en bandieten waren zij veranderd in patriotten die voor Griekenland en de Orthodoxe Kerk vochten.¹¹⁴ De kleftes waren eeuwenlang niet veel meer dan rovers die echter wel belangrijke culturele gebruiken hadden om hen later toegeschreven rol te legitimeren en thuis te passen in de moderne Griekse identiteit. Zij zijn daarmee een goed voorbeeld van een *invented tradition*, om zekere waarden en normen toe te schrijven aan de kleftes van de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog, om zo continuïteit te vestigen, zoals de bekende theorie van Eric Hobsbawm omschrijft.¹¹⁵

Kleftes: Ongeleide Projectielen In Een Vrij Griekenland

De rol van de kleftes is niet uitgespeeld wanneer Griekenland bijna een onafhankelijk land is in 1833. Veel hedendaagse historici marginaliseren de rol van de kleftes als militaire factor van waarde tijdens de Griekse onafhankelijkheidsoorlog, maar zij waren

---

¹¹² Ibidem.

¹¹³ David Ricks en Paul Magdalino, *Byzantium and the Modern Greek Identity* (London, 2016) 7.

¹¹⁴ Isabella Fyvie Mayo, *The Last of the Klephts*, 361.

¹¹⁵ Eric Hobsbawm en Terence Ranger, *The Invention of Tradition* (Cambridge, 2017) 1.

bijna juist degenen die deze onafhankelijkheid de kop in zouden drukken voordat zij nog goed en wel was gevestigd.

Er was inmiddels een relatief stabiele regering gevestigd tegen het einde van 1832 en deze was druk in gesprek met de Europese grootmachten om het voortbestaan van de Griekse staat te garanderen onder bescherming van Groot-Brittannië, Frankrijk en Rusland.¹¹⁶ De politieke situatie was wellicht gekalmeerd en een Grieks onafhankelijk koninkrijk leek in zicht, maar het conflict was op militair gebied verre van voorbij. De uitkomst van de onafhankelijkheidsstrijd stelde niet iedereen tevreden en zorgde voor frictie tussen de kleftes en de Griekse regering.

Met het behalen van de militaire doelen begonnen de kleftes zich te ontbinden, wat gepaard ging met veel berovingen en overvallen.¹¹⁷ Doordat het nieuwe regentschap weigerde de gewapende volgers van de klefteskapiteins te betalen, verzamelden zij zich rond Nafplion waar de koning voet aan wal zou zetten, met het doel hem en zijn regering te intimideren.¹¹⁸ Doordat de kleftes jarenlang in staat van oorlog hadden geleefd en vrij spel hadden in Griekenland, hadden zij moeite met de implosie van geweld en doelstellingen.¹¹⁹ Uit het dagboek van Nikolaos Kasomoulis, een kleft en latere historicus, blijkt het verwarde gevoel van een gewonnen oorlog na jaren vechten; '*We wisten niet wat te doen naast onszelf te feliciteren en God te danken [...] Dat was de eerste dag dat onze ketenen gebroken waren.*'¹²⁰ Het was dan ook in de laatste jaren van de onafhankelijkheidsstrijd dat de kleftes hun zaak scheidde met die van de Griekse regering.¹²¹ Omdat zij zo intensief gevochten hadden, waren ze van mening dat zij meer rechten hadden verworven dan de rest van de natie, waardoor zij hun plunderingen gerechtvaardigd zagen.¹²² In 1833 werden de meeste kleftes verjaagd uit de vrije Peleponnesos en werden gedwongen toe te treden tot het Griekse staand leger of de grens over te steken naar het Ottomaanse Rijk.¹²³

---

¹¹⁶ George Finlay, *History of the Greek Revolution in Two Volumes: Vol. II* (London, 1861) 160-170.

¹¹⁷ George Finlay, *History of the Greek Revolution*, 342.

¹¹⁸ Ibidem.

¹¹⁹ Ibidem.

¹²⁰ David Brewer, *Greece, the Hidden Centuries*, 267.

¹²¹ George Finlay, *History of the Greek Revolution*, 343.

¹²² Ibidem.

¹²³ Ibidem.

Dit rijk was inmiddels dermate verzwakt dat grote gebieden in Albanië, Macedonië en Bosnië openlijk in opstand waren en kwetsbaar waren voor de kleftes.¹²⁴ Veel van de voormalige kleftes vonden werk als huurlingen in de lokale twisten in Turkije of bleven kleftes in Thessalië en Epirus, gebieden die later ook deel uit zouden maken van Griekenland.¹²⁵ Albanië in het bijzonder zou in 1834 in grote chaos vervallen en door haar kleine afstand van het Griekse koninkrijk zouden veel kleftes het land binnenvallen en bondgenootschappen sluiten met de lokale christelijke gemeenschappen, waardoor zij verzekerd waren van werk.¹²⁶

De kleftes vormden een serieuze bedreiging voor de jonge Griekse staat, gelijk na haar onafhankelijkheid. Doordat er in grensstaten veel onrust heerste en bovendien meer te plunderen en kans op vast werk was, besloten toch veel kleftes hun geluk te proberen in Thessalië en (Zuid-)Albanië.¹²⁷ Zij vestigden zich in gebieden buiten het bestaande Griekse koninkrijk in christelijke gemeenschappen die uiteindelijk veel van de inmiddels Griekse cultuur van de kleftes zouden overnemen. De kleftes hebben dan ook een grote rol gespeeld, niet alleen in het ontwikkelen, maar ook in het verspreiden van de moderne Griekse cultuur over gebieden die Griekenland later zouden gaan vormen.

---

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Ibidem.

CONCLUSIE

Dionysos Solomos zag de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog als een zwaarbevochten heilige Griekse onderneming. Dat was het wellicht voor de Griekse elite, maar de belangrijkste actor; het Griekse volk waaruit de kleftes voortkwamen, had een minder geromantiseerd motief. Gestaag groeide zij echter in een patriottische rol waarin een complexe identiteit werd gevormd. Na het analyseren van het conflict en het aandeel dat de kleftes er in hadden kan men echter niet anders concluderen dat de Griekse identiteit zeer variabel is en dat de Griekse onafhankelijkheid niet meteen een ideologische strijd was zoals de Europese philhellenen voorzien hadden. De hoofdvraag van dit werk luidde: welke rol speelden de gewapende actoren, de kleftes en de armatoloi, in de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog van 1821-1832? Om deze vraag te beantwoorden is de Griekse oorlogsvoering en identiteitsvorming uitvoerig geanalyseerd.

De kleftes en armatoloi, die vaak uit dezelfde groepen bestonden en wiens loyaliteit gemakkelijk wisselde, hadden een vrij onafhankelijke samenleving gevormd. Door onder andere economische druk groeide het aantal kleftes. Deze groei werd onbedoeld aangejaagd door de Ottomanen, die de armatoloi rekruteerden uit de kleftes en deze trinden en bewapenden. Later zouden de armatoloi ontbonden worden, wat hen direct naar een leven als kleft dreef. Hiermee was dan ook de basis gelegd voor het ontstaan van een gewapend conflict dat zou escaleren tot een etnisch-religieuze onafhankelijkheidsstrijd. De kleftes groeiden dan ook uit tot een goed getrainde rebellenfactie die in de Griekse Volksgeist, in eerste instantie niet geheel terecht, zou uitgroeien tot een bron van heldhaftig patriottisme.

Een opstand vanuit de Griekse elite mocht niet baten, zoals de casus van Ypsilanti aantoonde. Deze opstand was voor het volk niet meer dan een verandering aan wie ze belasting moesten afstaan. Er was dus een Griekse revolutie nodig uit de onderste kringen van de samenleving en de kleftes speelden hier een sleutelrol in. Geïnspireerd door religie en gebruik makend van een door de Phanariotische cirkels opgezet organisatorisch apparaat waren de kleftes en hun aanvoerders jarenlang relatief succesvol in hun oorlogsvoering tegen de Ottomaanse legers. In hoofdstuk 2 werd geanalyseerd welke factoren hieraan bijdroegen. Deze waren te vinden in de klassieke

werken van Machiavelli en von Clausewitz, die kleftenaanvoerders als Kolokotronis geïnspireerd hebben.

Zo maakten de kleftes geen gebruik van buitenlandse soldaten, waardoor volgens de theorie van Machiavelli een verenigd front bij elkaar kon worden gehouden met een gezamenlijk motief en gedeelde loyaliteit. Von Clausewitz levert een aantal belangrijke tactische argumenten voor het militaire succes van de kleftes. De kleftes waren van oorsprong meedogenloze rovers, wat een groot voordeel was volgens von Clausewitz, omdat de maximale inzet van geweld nodig was om het overwicht in de oorlog te behouden. Daarnaast maakten de kleftes gebruik van guerrillaoorlogvoering, waarmee de zwakke punten van de vijand werden uitgebuit. Hiermee leidden vele indirecte aanvallen tot een ernstige beschadiging van het vijandelijke oorlogsapparaat. Deze factoren kwamen in een voor de kleftes gunstig geografisch toneel samen in een gewelddadig en polariserend conflict, dat nationalisme en identiteitsvorming in de hand speelde.

De kleftes droegen in grote mate bij aan het vormen van de moderne Griekse identiteit. Hiermee was continuïteit erg belangrijk, alsmede het vormen van een overkoepelende Griekse identiteit. De Grieks-Orthodoxe kerk was hierin cruciaal, aangezien zij een religieuze bindingsfactor vormde en een duidelijk verschil met de islamitische Ottomanen blootlegde. Het heilige ideaal van de Orthodoxe kerk van één verenigd christelijk volk met Constantinopel als patriarchale zetel werd dan ook in een nationalistische boodschap verkondigd in veel Griekse kerken. Daarnaast had zij de Byzantijnse cultuur in de vorm van architectuur en kunst bewaard, wat de basis van de moderne Griekse identiteit en cultuur zou vormen. De kleftes droegen deze cultuur uit in hun religie en promoveerde deze uiteindelijk ook naar Thessalië en andere christelijke gebieden in de Balkan.

Ook het feit dat de kleftes onderdeel uitmaakten van het 'gewone' volk zorgde ervoor dat zij een grote invloed hadden op de moderne Griekse identiteit. De Griekse laographia, folklore, was cruciaal in het bepalen van een nationale identiteit omdat zij een beroep deed op de populaire Griekse literatuur en tradities die christenen in het Ottomaanse Rijk deelden. Door de verspreiding van het romanticisme werden de kleftes door de Griekse elite weggezet als patriottische helden en vormden daarmee een bron voor inspiratie voor de Griekse nationale cultuur. Daarnaast werden de Grieken verenigd door het ontstaan van een vijandige Turkse cultuur, wat de Grieken dwong zich

te scharen onder een gezamenlijke identiteit, zoals academica Triandafyllidou beargumenteert.

Met het ontstaan van het onafhankelijke Griekse koninkrijk was de rol van de kleftes echter nog niet uitgespeeld, aangezien zij ook een bedreiging vormden voor de nieuwe staat. De acute beëindiging van geweld bij het sluiten van vrede zorgden voor veel onrust onder de doelloze kleftes, wat resulteerde in enorme plunderpartijen en binnenlandse twisten. Uiteindelijk wist de Griekse regering de kleftes op te nemen in het staande leger of te verbannen naar buurlanden, waar zij zich vestigden in christelijke nederzettingen en hun inmiddels Griekse cultuur vestigden. Voor toekomstig onderzoek is het dan ook interessant om te analyseren welke rol het ontstaan van de moderne Griekse identiteit en de verspreiding ervan heeft gespeeld ten opzichte van de Slavische en Turkse culturen op latere conflicten zoals de Balkanoorlogen en de Grieks-Turkse oorlogen.

Ondanks het feit dat traditionele historici als Phillips en Finlay en ook moderne academici als Ali Zeren stellen dat de kleftes slechts een marginale rol hebben gespeeld in de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog, is de conclusie van dit werk nadrukkelijk in strijd met deze zienswijze. De kleftes speelden een cruciale rol in het militaire verloop van de Griekse Onafhankelijkheidsoorlog door moderne militaire tactieken en strategieën toe te passen. In combinatie met hun kennis van guerrillastrijd en omgeving wisten zij een grote legermacht te dwarsbomen. Dit was cruciaal omdat het de Griekse onafhankelijkheid hoop bleef bieden en de grootmachten een aanleiding gaf hun invloed uit te oefenen. Daarnaast speelden de kleftes enen grote rol in het vormen, uitdragen en verspreiden van de moderne Griekse cultuur. Deze cultuur bleek erg divers, complex en veranderlijk binnen de context van de Balkan en het (voormalige) Ottomaanse Rijk.

BIBLIOGRAFIE

Brewer, David. *Greece, the Hidden Centuries. Turkish Rule from the Fall of Constantinople to Greek Independence* (London, 2013)

Dakin, Douglas. *The Greek Struggle for Independence, 1821-1833* (California, 1973)

Eastmond, Antony. *The Glory of Byzantium and Early Christendom* (London, 2013)

Finlay, George. *History of the Greek Revolution in Two Volumes: Vol. I* (London, 1861)

George Finlay, *History of the Greek Revolution in Two Volumes: Vol. II* (London, 1861)

Gallop, R. "Folk Songs of Modern Greece". *The Musical Quarterly*, 21.1. (1935)

Hanioglu, M. Şükrü. *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton, 2008)

Hobsbawm Eric en Ranger, Terence. *The Invention of Tradition* (Cambridge, 2017)

Karakasidou, Anastasia N.. *Fields of Wheat, hills of blood: passages to nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990* (Chicago, 2009)

Kästner, Erhart. *Ölberge, Weinberge: ein Griechenlandbuch*. Vol. 55. Insel Verlag (1985)

Kyriakidou-Nestoros, Alki. "Introduction to Modern Greek Ideology and Folklore", *Journal of Modern Hellenism*, vol. 3 (1986)

Liakos, Antonis. "The Construction of National Time: The Making of the Modern Greek Historical Imagination", *Mediterranean Historical Review*, 16:1 (2001)

Livanios, Dimitris. "The Quest for Hellenism: Religion, Nationalism and Collective Identities in Greece (1453-1913)", *The Historical Review/La Revue Historique* [online], 3 (2006)

Machiavelli, Niccolò. *Il Principe en andere politieke geschriften*. Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Paul van Heck (Amsterdam, 2006)

Mayo, Isabella Fyvie. The Last of the Klephts. *The Leisure Hour: an illustrated home reading magazine for home reading*, 361-368 (London, 1897)

Peristiany J.G. and Pitt-Rivers, Julian. *Honor and Grace in Anthropology* (Cambridge University Press, 2005)

Philips, W. Allison. *The War of Greek Independence, 1821-1833* (New York, 1897)

Phillou, Christine. "Communities on the Verge: Unraveling the Phanariot Ascendancy in Ottoman Governance." *Comparative Studies in Society and History* 51.1 (2009)

Ricks, David en Magdalino, Paul. *Byzantium and the Modern Greek Identity* (London, 2016)

Rombotis, Gabriel. "The Klephts in Modern Greek Poetry". *The Open Court* 1932.11 (1932): 3

Sant Cassia, Paul. Better Occasional Murders than Frequent Adulteries: Discourses on Banditry, Violence, and Sacrifice in the Mediterranean. *States of Violence*, 219-268 (Michigan, 2006)

St. Clair, William. *That Greece Might Still Be Free: The Philhellenes in the War of Independence* (Cambridge, 2008)

Stites, Richard. *The Four Horsemen: riding to liberty in Post-Napoleonic Europe* (Oxford, 2014)

Triandafyllidou, Anna. "National Identity and the 'other', *Ethnic and Racial Studies* (1998)

Von Clausewitz, Carl. *On War*. Translated by Michael Howard and Peter Paret (Oxford, 2008)

Zeren, Ali. "Serbian Uprisings (1804-1815) and Greek War of Independence (1821-1830) in: *Great Powers and Intervention: Transition from Empires to Nation-States, and the Origins of Nationalist and Irredentist Grievances* (Montreal, 2018)